

Ἡ Ἐκκλησία ὡς «τὸ μυστήριον
τὸ ἀποκεκρυμμένον ἀπὸ τῶν αἰῶνων
καὶ ἀπὸ τῶν γενεῶν – νῦν δὲ ἐφανερώθη
τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ»*

Πρωτοπρ. Μιχαὴλ Βοσκοῦ**

Τὸ ἀποκορύφωμα τῆς σχολαστικῆς σκέψεως στὴν περὶ Ἐκκλησίας διδασκαλία ἀποτελεῖ ἡ γνωστὴ φράση τοῦ Robert Bellarmin, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ Ἐκκλησία εἶναι μία κοινότητα ἀνθρώπων, ἡ ὁποία εἶναι τόσο ὀρατὴ καὶ ψηλαφητὴ ὅσο καὶ ἡ κοινότητα τοῦ ρωμαϊκοῦ λαοῦ, τὸ Βασίλειο τῆς Γαλλίας ἢ ἡ Δημοκρατία τῆς Βενετίας¹. Πρόκειται γιὰ μία ἀπολύτως θετικὴ καὶ ἀντικειμενικὴ περὶ Ἐκκλησίας διδασκαλία, ἡ ὁποία ἀγνοεῖ πλήρως τὸν ἀποφατικὸ χαρακτήρα τῆς βιβλικῆς καὶ πατερικῆς θεολογίας καὶ συσκοτίζει μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο τὸ ἀκατάληπτο ἅμα καὶ καταληπτὸ καὶ μεθεκτὸ μυστήριον τῆς Ἐκκλησίας, ὡς τὸ μυστήριον τῆς Οἰκονομίας τοῦ Θεοῦ γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου. Σὲ αὐτὴν τὴν περίπτωσιν, τὸ θεσμικὸ στοιχεῖο, τὸ οὕτως ἢ

* Κολ. 1, 26.

** Ὁ πρωτοπρεσβύτερος Μιχαὴλ Βοσκοῦς εἶναι θεολόγος μὲ μεταπτυχιακὰς σπουδὰς στὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Μονάχου, ἀρχιερατικὸς ἐπίτροπος τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Λεμεσοῦ καὶ ἐφημέριος τοῦ Ἱ. Ν. Ἁπ. Ἀνδρέου Λεμεσοῦ.

1. «*Ecclesia enim est coetus hominum ita visibilis et palpabilis, ut est coetus populi Romani, vel Regnum Galliae, aut Respublica Venetorum*» (De conciliis et ecclesia III, 2). Πρβλ. J. Beumer, „Die kirchliche Gliedschaft in der Lehre des hl. Robert Bellarmin“, *Theologie und Glaube* 1947/48, σσ. 243- 257 καὶ M. Honecker, „Die Kirchengliedschaft bei Johann Gerhard und Robert Bellarmin“, *Zeitschrift für Theologie und Kirche*, τ. 62 (1965), σσ. 21-45. Ὁπωσδήποτε ἔπαιξε ρόλο γιὰ τὸν μονομερῆ αὐτὸ ὑπερτονισμὸ τοῦ ὀρατοῦ χαρακτήρος τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὸν Bellarmin ἢ ἀντιπαράθεσίν του μὲ τὴν προτεσταντικὴ θεολογία, ἡ ὁποία τόνιζε ἀπὸ τὴ δική της πλευρὰ μονομερῶς τὸν ἀόρατο χαρακτήρα τῆς Ἐκκλησίας· εἶναι σίγουρα ὅμως ἐνδεικτικὸς καὶ τοῦ πνεύματος μέσα στὸ ὁποῖο ἐξελίχθηκε τότε –ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐπόμενους αἰῶνες– αὐτὴ ἡ ἀντιπαράθεσιν.

ἄλλως ἀναγκαῖο στή ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας ὅσο αὐτὴ πορεύεται ἐντὸς τῆς ἀνθρωπίνης Ἱστορίας, ἀπολυτοποιεῖται, ἐνῶ παραθεωρεῖται πλήρως τὸ χαρισματικὸ στοιχεῖο, ἢ ἐπὶ τὸ ὀρθότερον λησμονεῖται ἢ χαρισματικὴ διάσταση τῶν ἐκκλησιαστικῶν θεσμῶν, μὲ ἀποτέλεσμα αὐτοὶ νὰ χάνουν τὴ λειτουργικότητά τους μέσα στὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας. Τὸ ἐπισκοπικὸ ἀξίωμα καὶ τὰ μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας κατανοοῦνται ὡς ἀπλοῖ διοικητικοὶ καὶ λατρευτικοὶ θεσμοὶ καὶ τὸ ἐκκλησιαστικὸ δόγμα ἀπλῶς καὶ μόνον ὡς ὑποχρεωτικὲς προτάσεις πίστεως. Ἡ χαρισματικὴ καὶ διακονικὴ πλευρὰ τοῦ ἐπισκοπικοῦ ἀξιώματος, ποὺ ἀποτελεῖ καὶ τὴ σημαντικώτερη πλευρά του, καὶ ἡ κατανόηση τῶν μυστηρίων ὡς στιγμῶν τῆς Βασιλείας τῶν οὐρανῶν λησμονοῦνται, ἐνῶ τὸ δόγμα ἀποσυνδέεται ἀπὸ τὴ ζωὴ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ποιμνίου καὶ παύει νὰ εἶναι πλέον δείκτης πρὸς τὴ θέωση, ὅρος δηλαδὴ σωτηρίας. Ἡ Ἐκκλησία κατανοεῖται ὡς μία κοσμικὴ ὀργάνωση, ὑφισταμένη παραλλήλως πρὸς τὶς ἄλλες ὀργανώσεις τοῦ κόσμου τούτου, ὡς ἓνα νομικό-κοινωνιολογικὸ μέγεθος, ὅποτε ὁ ἐπίσκοπος καθίσταται κοσμικὸς ἄρχων καὶ τὰ μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας ἀπλῆς τελετές. Ἀναπόφευκτα ὀδηγούμαστε στὸν ἐκκλησιαστικὸ θετικισμό, στὸν νομικισμό, στὸν κληρικαλισμὸ καὶ τὴ μονοδιάστατη θεσμικὴ κατανόηση ὅλης τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς. Τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς τῆς προσεγγίσεως τὰ βλέπουμε ἀπτὰ καὶ συγκεκριμένα στὸν χῶρο τοῦ Ρωμαιοκαθολικισμοῦ: τὸ Βατικανὸ εἶναι κοσμικὸ κράτος, ὁ Πάπας τῆς Ρώμης εἶναι ἀρχηγὸς κράτους, θεωρεῖται «πρῶτος ἄνευ ἴσων» (*primus sine paribus*) καὶ «ἀλάθητος» μὲ μία καθαρὰ κοσμικὴ-ἀπολυταρχικὴ ἀντίληψη, ἢ θεία Χάρις παύει νὰ κατανοεῖται ὡς ἄκτιστη καὶ καθίσταται κτιστή, τὰ μυστήρια ἀπο-ιεροποιοῦνται καὶ ἐκκοσμικεύονται κ.ο.κ.

Ἡ ἀντίδραση σὲ αὐτὰ τὰ ἀκραῖα φαινόμενα, ἐν συναρτήσει τόσο πρὸς τὸ λυπηρὸ γεγονὸς τῆς ἐκτάσεως τῆς ἁμαρτίας καὶ τῆς ἀλλοτριώσεως στὴ ζωὴ τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας ὅσο καὶ πρὸς τὴν τραγικὴ διαίρεση τοῦ χριστιανισμοῦ, μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει σὲ ἀκόμη πιὸ ἀκραῖες καὶ ἐπικίνδυνες ἀπόψεις. Μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει στὴ μονομερῆ θεώρηση τῆς Ἐκκλησίας ὡς μιᾶς ἰδεατῆς καὶ ἀφηρημένης πραγματικότητος ἐκτὸς τοῦ κόσμου καὶ τῆς Ἱστορίας, ἢ ὁποῖα ἐλάχιστα ἔχει νὰ κάνει μὲ τὶς ἱστορικὲς ἐκκλησιαστικὲς κοινότητες καὶ ὅ,τι συνδέεται μὲ αὐτές, δηλαδὴ μὲ τὴν πίστη καὶ τὴ ζωὴ τους, ἢ στὴ ριζικὴ διάκριση μεταξὺ ὀρατῆς καὶ ἀοράτου Ἐκκλησίας,

ἔτσι ὥστε ἀληθῆς Ἐκκλησία νὰ θεωρεῖται μόνον ἡ ἀόρατη. Ἀποτέλεσμα τέτοιων μονομερῶν καὶ ἀκραίων ἐκκλησιολογικῶν ἀπόψεων δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὴ σχετικοποίηση τῆς ἀληθείας τοῦ χριστιανισμοῦ. Τὰ δόγματα δὲν κατανοοῦνται μὲν ὡς ὑποχρεωτικὲς προτάσεις πίστεως, θεωροῦνται ὅμως ἀνθρώπινες ἐπινοήσεις, ὅποτε δὲν ἔχουν πλέον παρὰ μόνον σχετικὴ ἀξία. Τὰ μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας κατανοοῦνται ὡς ἀπλῆς συμβολικὲς πράξεις, ἡ ἐκκλησιαστικὴ Ἱεραρχία τίθεται ἐν ἀμφιβόλῳ καὶ οἱ χριστιανικὲς ἐντολές, οἱ ὁποῖες ἀποβλέπουν στὴν ὑπέρβαση τῆς καταστάσεως τῆς φθορᾶς καὶ τοῦ θανάτου καὶ στὴν ἀληθινὴ ἐν Χριστῷ ζωὴ, δηλαδὴ στὴ θέωση, παραθεωροῦνται πρὸς χάριν μιᾶς καθαρῶς ἀτομοκεντρικῆς ἠθικῆς. Τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς τῆς προσεγγίσεως τὰ βλέπουμε ἀπτὰ καὶ συγκεκριμένα στὸν πολυκατακερματισμένο χῶρο τοῦ Προτεσταντισμοῦ.

Ἐν μέσῳ ὅλων αὐτῶν τῶν παρερμηνειῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀληθείας, εἶναι πολὺ δύσκολο νὰ ἀρθρώσει κάποιος λόγο γιὰ τὴν Ἐκκλησία, χωρὶς νὰ ὑποπέσει στὶς παγίδες τοῦ σχολαστικισμοῦ ἢ τοῦ σχετικισμοῦ, στὶς παγίδες τῆς ἐκβατικανοποιήσεως ἢ τοῦ ἐκπροτεσταντισμοῦ τοῦ θεολογικοῦ λόγου. Ὁ λόγος περὶ τῆς Ἐκκλησίας εἶναι μία πραγματικὴ σχοινοβασία, ὅπως εἶναι βεβαίως καὶ κάθε προσπάθεια ἀρθρώσεως θεολογικοῦ λόγου, ἀλλὰ καὶ ἡ ὅλη ζωὴ τοῦ χριστιανοῦ μέσα στὸ πλαίσιο τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου, ὡς ζωὴ ἀνάμεσα στὴ φθορὰ καὶ τὴν ἀφθαρσία, ἀνάμεσα στὴν ἁμαρτία καὶ τὴ μετάνοια, ἀνάμεσα στοὺς πειρασμοὺς καὶ τὴν κατανίκησή τους. Ὡστόσο, τὴ δική μας ἀδυναμία καὶ ἀναξιοσύνη μπορεῖ νὰ καλύψει σὲ κάποιον βαθμὸ ὁ σεβασμὸς στὴ μαρτυρία τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ὁ σεβασμὸς στὴ μαρτυρία τῶν ἁγίων καὶ ἡ δύναμη τῆς προσευχῆς. Εἴμαστε κατὰ ταῦτα ὑποχρεωμένοι νὰ ἀκολουθοῦμε τὰ ἴχνη τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, νὰ μένουμε πιστοὶ στὴ βιβλικὴ καὶ πατερικὴ παράδοση, στὸν λόγο τῶν ἁγίων τῆς Ἐκκλησίας, πού δὲν εἶναι λόγος σχετικὸς ἢ περιστασιακός, λόγος σχολαστικὸς, ἀλλὰ λόγος ἀληθείας, λόγος ἀγιοπνευματικὸς, λόγος βιωματικὸς. Εἶναι αὐτονόητο βεβαίως ὅτι προϋπόθεση γιὰ νὰ μιλήσει κανεὶς γιὰ τὴν Ἐκκλησία ἀποτελεῖ ἡ ἔστω καὶ ἀτελὴς μετοχὴ στὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας, διαφορετικὰ ὁ ὁποιοσδήποτε λόγος περὶ αὐτῆς δὲν μπορεῖ νὰ ὑπερβεῖ τὰ ὅρια μιᾶς θρησκευολογικῆς ἀναλύσεως τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ φαινομένου, ἢ ὁποῖα ἀναγκαστικὰ

παραμένει ἀποκλειστικά καὶ μόνον στὰ ἐξωτερικὰ φανερώματα τῆς ἐκκλησιαστικῆς πίστεως καὶ ζωῆς καὶ ἀδυνατεῖ παντελῶς νὰ εἰσέλθει στὸ βάθος καὶ τὴν οὐσία τους.

Πρέπει ἐξ ἀρχῆς νὰ τονισθεῖ μὲ σαφήνεια ὅτι ἡ Ἐκκλησία οὔτε στὴν Καινὴ Διαθήκη οὔτε ἀπὸ τοὺς πατέρες τῆς Ἐκκλησίας κατανοήθηκε ποτὲ ὡς κάτι τὸ ἰδεατὸ καὶ ἀφηρημένο, ἀλλὰ πάντοτε ὡς συγκεκριμένη ἱστορικὴ κοινότητα μὲ συγκεκριμένη πίστη καὶ ζωή², χωρὶς βεβαίως τοιουτοτρόπως νὰ ἀγνοεῖται τὸ μυστήριο τῆς Ἐκκλησίας, τὸ μυστικὸ βάθος τῆς Ἐκκλησίας, τὸ ὁποῖο σαφῶς δὲν ἐξαντλεῖται στὴν ὁποιανδήποτε ἱστορικὴ ἐκκλησιαστικὴ κοινότητα ἀλλὰ φανερώνεται στὴν αὐθεντικὴ πίστη καὶ ζωὴ της³. Ἔτσι ἡ Μία, Ἁγία, Καθολικὴ καὶ Ἀποστολικὴ Ἐκκλησία, ὡς τὸ Σῶμα τοῦ ζῶντος Χριστοῦ καὶ ἡ ἀποκατασταθεῖσα κοινωνία τοῦ Θεοῦ μὲ τὴ δημιουργία, εἶναι μυστήριο ἀκατάληπτο ἀλλὰ ταυτοχρόνως καταληπτό καὶ μεθεκτὸ σὲ κάθε ἱστορικὴ ἐκκλησιαστικὴ κοινότητα, ποὺ διασώζει τὴν αὐθεντικὴ ἐκκλησιαστικὴ πίστη καὶ ζωὴ καὶ παραμένει, κατὰ ταῦτα, ἐνωμένη μὲ τὸν Χριστὸ ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι. Ἡ Μία, Ἁγία, Καθολικὴ καὶ Ἀποστολικὴ Ἐκκλησία φανερώνεται στὴν ὁλότητα καὶ πληρότητά της στὴ ζωὴ κάθε τοπικῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία ἐπικεντρώνεται στὴν ὑπὸ τὸν ἐπίσκοπο

2. «Ὁ Χριστιανισμὸς ἐξ ἀρχῆς ὑπῆρχεν ὡς συγκεκριμένη πραγματικότης, ὡς κοινότης. Τὸ νὰ εἶναι κανεὶς Χριστιανὸς ἐσήμαινεν ἀκριβῶς τὸ νὰ ἀνήκη εἰς τὴν κοινότητα ... Ἡ χριστιανικὴ ὑπαρξὶς προϋποθέτει ἐνσωμάτωσιν, συμμετοχὴν εἰς τὴν κοινότητα. Αὐτὸ πρέπει εὐθὺς ἀμέσως νὰ προσδιορισθῆ: εἰς τὴν ἀποστολικὴν κοινότητα, δηλαδὴ εἰς μίαν κοινωνίαν μὲ τοὺς Δώδεκα καὶ τὸ μῆνυμά των» (Γ. Φλωρόφκνυ, *Τὸ Σῶμα τοῦ ζῶντος Χριστοῦ. Μία ὀρθόδοξος ἐρμηνεία τῆς Ἐκκλησίας*, μετάφρ. Ἰω. Κ. Παπαδοπούλου, Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη 1981², σ. 26). Πρβλ. Ἰ. Πόποβιτς, *Ἄνθρωπος καὶ Θεάνθρωπος. Μελετήματα Ὀρθοδόξου Θεολογίας*, μετάφρ. Ἀθ. Γιέβτιτς, ἐκδ. Ἀστήρ, Ἀθῆναι 1987⁵, σ. 54: «Ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἡ θεανθρωπίνη αἰωνιότης ἐνσαρκωμένη εἰς τὰ ὅρια τοῦ χρόνου καὶ τοῦ χώρου».

3. Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, ὁ πιὸ μέγας ἐκκλησιολόγος ὅλων τῶν αἰώνων (Ἀθ. Γιέβτιτς, *Ἡ Ἐκκλησιολογία τοῦ Ἀποστόλου Παύλου κατὰ τὸν ἱερὸ Χρυσόστομο*, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθῆναι 1984, σ. 8), ἀφ' ἑνὸς μὲν κάνει λόγο γιὰ τὴν Ἐκκλησία ὡς τὸ Σῶμα τοῦ Χριστοῦ καὶ τὸ «πλήρωμα τοῦ τὰ πάντα ἐν πᾶσι πληρουμένου» (Εφ. 1, 23), ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀπευθύνεται «τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ τῇ οὔσῃ ἐν Κορίνθῳ» (Α' Κορ. 1, 2 καὶ Β' Κορ. 1, 1) ἢ «ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Γαλατίας» (Γαλ. 1, 2) ἢ «τῇ ἐκκλησίᾳ Θεσσαλονικέων» (Α' Θεσ. 1, 1 καὶ Β' Θεσ. 1, 1). Ἡ Ἐκκλησία ἐπομένως ὡς τὸ Σῶμα τοῦ Χριστοῦ καὶ τὸ «πλήρωμα τοῦ τὰ πάντα ἐν πᾶσι πληρουμένου» δὲν εἶναι κάτι τὸ ἀφηρημένο, ἀλλὰ ἔχει συγκεκριμένη ἀναφορὰ στὴν κάθε τοπικὴ ἐκκλησιαστικὴ κοινότητα, ἡ ὁποία ἀκολουθεῖ πιστὰ τὸν Ἰησοῦ Χριστό.

τέλεση τῆς θ. Εὐχαριστίας, ἔτσι ὥστε κάθε τοπική Ἐκκλησία, πού διασώζει ἀνόθευτη τὴν αὐθεντικὴ ἐκκλησιαστικὴ πίστη καὶ ζωὴ, νὰ εἶναι αὐτὴ τούτῃ ἡ Μία, Ἁγία, Καθολικὴ καὶ Ἀποστολικὴ Ἐκκλησία⁴. Ἡ Ἐκκλησία δὲν εἶναι ἐκ τοῦ κόσμου τούτου, ἀλλὰ εὐρίσκεται ἐν τῷ κόσμῳ γιὰ τὴ σωτηρία του. Ἡ ἐπὶ τῆς γῆς Ἐκκλησία εἶναι κατ' οὐσίαν ἢ φανέρωση τῶν ἐσχάτων στὴ ζωὴ τοῦ κόσμου τούτου, ἢ παρουσία τῶν ἐσχάτων στὴν πορεία τῆς ἀνθρωπίνης Ἱστορίας. Τὸ μυστήριον τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ ἱστορικὴ κοινότητα, τὸ ὄρατὸ καὶ τὸ ἀόρατο στοιχεῖο στὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ἐπίγεια καὶ ἡ ἐπουράνια Ἐκκλησία, ὁ θεῖος καὶ ὁ ἀνθρώπινος παράγοντας δὲν χωρίζονται ἀλλὰ ἀποτελοῦν ὀργανικὴ καὶ ἀδιάσπαστη ἐνότητα⁵. Καὶ ἡ ἐνότητα αὐτὴ δὲν ἐπιτρέπει κανενὸς εἵδους διπλὸ ὀρισμὸ τῆς Ἐκκλησίας. Αὐτὴ ἢ διαπίστωση δεικνύει ἀκριβῶς μέσα σὲ ποιὸ πνεῦμα ἀξιῶναι δι' ἑαυτὴν ἢ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία ὅτι εἶναι ἡ ἀληθὴς Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ καὶ ἐμμένει στὴν αὐθεντικὴ διασφάλιση τῆς ἐκκλησιαστικῆς πίστεως καὶ ζωῆς. Δεικνύει ταυτοχρόνως καὶ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖον κατανοεῖ τὴν ἔνωση τοῦ κατακερματισμένου χριστιανικοῦ κόσμου: ὡς ἔνταξη στὴν κοινωνία τῶν τοπικῶν Ἐκκλησιῶν, μὲ ἀπαραίτητη ὅμως προϋπόθεση τὴν κοινὴ πίστη καὶ ζωὴ.

Τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας ἔχουν συγκεκριμένο καὶ ὄχι ἀφηρημένο χαρακτῆρα μᾶς ἐπιτρέπει νὰ κάνουμε λόγο γιὰ ὄρια τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ μετοχὴ στὸ πλήρωμα τῆς ἀληθείας καὶ τῆς ζωῆς ἐν Χριστῷ εἶναι σαφῶς γεγονὸς ἐσχατολογικὸ –τοῦτο ἀποτελεῖ θεμελιώδη χριστιανικὴ διδασκαλία– ὅμως ὁ δρόμος πρὸς τὴν ἀλήθεια ἔχει ἀποκαλυφθεῖ καὶ εἶναι ὁ μόνος βέβαιος δρόμος πού ὀδηγεῖ σὲ αὐτήν. Εἶναι ὁ δρόμος πού ὀδηγεῖ στὸν Χριστὸ τῆ δυνάμει καὶ ἐνεργείᾳ

4. Ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία εἶναι „eine Gemeinschaft von vierzehn autokephalen oder autonomen Ortskirchen, die jede für sich den Anspruch erheben kann, die eine, heilige, katholische und apostolische Kirche zu sein - unter der Voraussetzung, dass sie in Gemeinschaft mit den anderen Lokalkirchen steht“ (D. Papandreou, „Die Frage nach den Grenzen der Kirche im heutigen ökumenischen Dialog“, *Oecumenica et patristica. Festschrift für Wilhelm Schneemelcher zum 75. Geburtstag*, ἐκδ. ὑπὸ D. Papandreou κ.ἄ., W. Kohlhammer, Stuttgart - Berlin - Köln 1989, σ. 22).

5. Βλ. Ἐφ. 1, 22-23. Κολ. 1, 18-20. Πρβλ. Γρηγορίου Νύσσης, *Εἰς τὰς ἐπιγραφὰς τῶν Ψαλμῶν* 1, 9, Jaeger V 66, 17, PG 44, 484B, ὅπου χαρακτηρίζεται ἡ Ἐκκλησία «σύννοδος τοῦ ἀγγελικοῦ ... πρὸς τὸ ἀνθρώπινον». Περισσότερα ἐπ' αὐτοῦ βλ. Ἰω. Καρμίρης, *Δογματικὴς Τμημα Ε΄: Ὁρθόδοξος Ἐκκλησιολογία*, Ἀθῆναι 1973, σσ. 178-185 καὶ 758 κ.ἑ.

τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ὁ δρόμος ποὺ ὁδηγεῖ στὸν σαρκωθέντα Υἱὸ καὶ Λόγο τοῦ Θεοῦ, σὲ Αὐτὸν ποὺ εἶναι «*ἡ ὁδὸς καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωὴ*»⁶. εἶναι ἡ ἐκκλησιαστικὴ ὁδὸς τῆς σωτηρίας, ἡ ὁδὸς τῆς λατρευτικῆς – μυστηριακῆς καὶ τῆς μυστικῆς– ἀσκητικῆς ζωῆς καὶ ἐμπειρίας, ἡ ὁδὸς τῆς πίστεως καὶ τῆς ἀγάπης ἐν τῇ ἐλπίδι τῆς εἰσόδου στὴ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ Πατρός⁷.

Θεμελιώδεις χαρακτηριστικὸ τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησιολογίας ἀποτελεῖ ἡ ἀδυναμία ὀρισμοῦ τῆς Ἐκκλησίας. Στὴ βιβλικὴ καὶ πατερικὴ παράδοση δὲν συναντοῦμε κανέναν ὀρισμὸ τῆς Ἐκκλησίας, παρ' ὅτι ἡ ἀναφορὰ σὲ αὐτὴν εἶναι συνεχῆς. Ἀλλὰ καὶ ὅταν ἀπουσιάζει αὐτὴ ἡ ἀναφορὰ, ἡ περὶ Ἐκκλησίας διδασκαλία ἀποτελεῖ τὸ ὑπόβαθρο τοῦ θεολογικοῦ λόγου, τὴν προϋπόθεση τοῦ θεολογεῖν ἢ Ἐκκλησία ἀποτελεῖ τὸν χῶρο, μέσα στὸν ὁποῖο ἀναπτύσσεται καὶ διατυπώνεται ὁ θεολογικὸς λόγος. Δὲν εἶναι ἐπομένως ἀναγκαῖο νὰ γίνεταί λόγος γι' αὐτήν, ὅταν ἡ θεολογία ἀποτελεῖ ἔκφραση ἐκκλησιαστικῆς ἐμπειρίας, ὅταν ἡ ἔννοια τῆς Ἐκκλησίας ὡς ζωῆς δὲν ἀμφισβητεῖται⁸. Ἀναπτύσσονται καὶ διατυπώνονται τὰ δόγματα ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἀμφισβητοῦνται, ἔτσι ὥστε θὰ μπορούσε νὰ πεῖ κάποιος ὅτι ἡ τόση ἀναφορὰ, κατὰ τὴν ἐποχὴ μας, στὴν Ἐκκλησία καὶ τὴν ἐκκλησιολογία εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἀμφισβητήσεως τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς ζωῆς τῆς⁹. Ἡ μόνη ἐπίσημη δογματικὴ διατύπωση περὶ τῆς Ἐκκλησίας ποὺ

6. Ἰω. 14, 6.

7. «*Ἐν ταύτῃ τῇ ἀγίᾳ καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ διδασκόμενοί τε καὶ ἀναστρεφόμενοι καλῶς, τὴν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν ἔξομεν, καὶ ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσομεν δι' ἣν καὶ πάντα κάμνομεν, ὅπως παρὰ τοῦ Κυρίου ταύτης ἀπολαύσωμεν. Οὐ γὰρ περὶ μικρῶν ἡμῖν ὁ σκοπός, ἀλλὰ περὶ ζωῆς αἰωνίου τοῦ σπουδαζόμενον*» (Κυρίλλου Ἱεροσολύμων, *Κατήχησις* IH' 28, PG 33, 1049AB).

8. Αὐτὸς εἶναι καὶ ὁ λόγος ποὺ οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας καὶ οἱ λοιποὶ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς δὲν ἀφιερώνουν στὰ συστηματικὰ τοὺς ἔργα ἰδιαίτερα κεφάλαια στὴν ἐκκλησιολογία. Θὰ μπορούσαν νὰ ἀναφερθοῦν ἐν προκειμένῳ ἐνδεικτικῶς ὁ *Μέγας Κατηχητικὸς Λόγος* τοῦ ἁγ. Γρηγορίου Νύσσης καὶ ἡ *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως* τοῦ ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἀλλὰ καὶ τὸ *Περὶ ἀρχῶν* τοῦ Ὁριγένους.

9. Ἀναφέρει χαρακτηριστικῶς ὁ Παῦλος Εὐδοκίμωφ: «*Στὰ χρόνια τῶν πατέρων ἡ Ἐκκλησία ἦταν ἓνα ἀνάβλυσμα ζωῆς τόσο αὐτόδηλο, ὥστε τὸ ζήτημα τοῦ τί εἶναι ἡ Ἐκκλησία οὔτε ἔμπαινε κἂν σὲ συζήτηση ... Ἡ ἀνάγκη νὰ ὀρισθεῖ ἡ ζωὴ αὐτὴ ἀποτελεῖ σημεῖο ἀλάθητο ὅτι χάθηκε ἡ ἐκκλησιαστικὴ συνείδηση, ὅτι τὸ βίωμα τῆς προφάνειας ξεθώριασε*» (Π. Εὐδοκίμωφ, *Ἡ Ὁρθοδοξία*, μετὰφρ. Ἁγ. Τ. Μουρτζόπουλος, ἐκδ. Βασ. Ρηγόπουλος, Θεσσαλονίκη 1972, σ. 165). Πρβλ. Γ. Φλωρόφκνυ, *Τὸ Σῶμα τοῦ*

συναντούμε στην παράδοση είναι τὸ ἕνατο ἄρθρο τοῦ Συμβόλου τῆς Πίστεως, τὸ ὁποῖο διατυπώνει τὴν πίστη «εἰς μίαν, ἁγίαν, καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν». Ἡ Ἐκκλησία ἐπομένως δὲν ὀρίζεται, γι' αὐτὸ καὶ ἀναγκαστικὰ δηλώνεται μὲ εἰκόνες – τέτοιες δὲ εἰκόνες συναντούμε πάμπολλες τόσο στὴν Καινὴ Διαθήκη ὅσο καὶ στὰ ἔργα τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐν γένει στὰ μνημεῖα τῆς παραδόσεως¹⁰. Ἡ Ἐκκλησία εἶναι πρῶτιστα ζωή. Εἶναι ἡ ζωή, τὴν ὁποία μᾶς ἀπεκάλυψε ὁ Θεὸς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ καὶ στὴν ὁποία καλοῦνται ὅλοι οἱ ἄνθρωποι νὰ μετέχουν. Οὐδεὶς ὅμως ὀρισμὸς μπορεῖ νὰ ἐξαντλήσει ὅλες τῆς διαστάσεις τῆς ζωῆς. Κάθε ὀρισμὸς δίδει ἀναγκαστικὰ βαρύτητα σὲ κάποιες μόνον ἐκδηλώσεις τῆς, ἀφήνοντας ἔξω ἢ παραθεωρώντας κάποιες ἄλλες. Ἡ Ἐκκλησία λοιπόν, ὡς τὸ πλήρωμα τῆς ζωῆς, ὡς τὸ πλήρωμα τῆς ἀληθείας, ὡς τύπος καὶ εἰκόνα αὐτοῦ τοῦ Ἰδίου τοῦ Θεοῦ¹¹ δὲν μπορεῖ νὰ χωρέσει μέσα σὲ ἕναν ὀρισμὸ¹².

ζώντος Χριστοῦ, σ. 15 κ.έ.: Ν. Α. Ματσούκας, *Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ Θεολογία Β'.* Ἐκθεση τῆς ὀρθόδοξης πίστεως σὲ ἀντιπαράθεση μὲ τὴ δυτικὴ Χριστιανοσύνη, ἐκδ. Π. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 1988², σσ. 353-354 καὶ Ἄ. Σμέμαν, *Ἡ ἀποστολὴ τῆς Ἐκκλησίας στό σύγχρονο κόσμο*, μετάφρ. Ἰω. Ροηλίδης, ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 1993², σ. 29-30, ὅπου καὶ ἀναφέρεται ὅτι: «ἡ Ἐκκλησία γιὰ τοὺς Πατέρες δὲν εἶναι τὸ “ἀντικείμενο” ἀλλὰ πάντοτε τὸ “ὑποκείμενο” τῆς θεολογίας».

10. Βλ. Ἰω. Καρμίρης, *Ὁρθόδοξος Ἐκκλησιολογία*, σσ. 109-178.

11. Βλ. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Μυσταγωγία Α'*, PG 91, 664D κ.έ.

12. Τοῦτο τονίζεται μὲ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο στὰ περισσότερα ὀρθόδοξα ἐγχειρίδια δογματικῆς ἢ τῆς ἐκκλησιολογικῆς διατριβῆς, ἀκόμα καὶ σὲ ἐκεῖνα, στὰ ὁποῖα διατυπώνονται ὀρισμοὶ τῆς Ἐκκλησίας. Βλ. ἐνδεικτικῶς, πέραν τῶν ἀνωτέρω ἀναφορῶν, τὰ ἐξῆς ἔργα: St. Zankow, *Das orthodoxe Christentum des Ostens, sein Wesen und seine gegenwärtige Gestalt*, Berlin 1928, σ. 65 κ.έ.: Χρ. Ἀνδρουτσος, *Δογματικὴ τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*, ἐκδ. Ἀστήρ, Ἀθήνα 1956², σσ. 260-262· Κ. Δ. Μουρατίδης, *Ἡ οὐσία καὶ τὸ πολίτευμα τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν διδασκαλίαν Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Συμβολὴ εἰς τὰ θεμελιώδη προβλήματα τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου*, Ἐν Ἀθήναις 1958, σσ. 47-53 καὶ 64-67· Ἰω. Καρμίρης, *Ὁρθόδοξος Ἐκκλησιολογία*, σ. 18. Ὁ Π. Ν. Τρεμπέλας ἀρκεῖται νὰ τονίσει τοῦτο σὲ μία μόνο ὑποσημείωση (*Δογματικὴ τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας*, τόμ. 2ος, Ἀθήνα 1979², σ. 340, ὑποσ. 73). Θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ πεί ὅτι ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὸ γνῶρισμα τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησιολογίας ἡ ἀπουσία ἐνὸς συγκεκριμένου δογματικοῦ ὀρισμοῦ τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ, κατὰ ταῦτα, ἰδιαιτέρη σημασία ποὺ ἀποκτᾶ γιὰ τὴν κατανόησίν της ἡ ἐκκλησιαστικὴ πράξις καὶ ζωή. Τοῦτο δὲν σημαίνει οὔτε ἀπολυτοποίηση τοῦ θεσμικοῦ στοιχείου οὔτε θετικισμό, ὅπως ὑποστηρίζει ὁ R. Slenczka (*Ostkirche und Ökumene. Die Einheit der Kirche als dogmatisches Problem in der neueren ostkirchlichen Theologie* (Forschungen zur systematischen und ökumenischen Theologie, Band 9), Vandenhoeck

Ούτε τὸ ἀκατάληπτο μυστήριον τῆς Ἐκκλησίας μπορεί νὰ τύχει ἀκριβοῦς ὀρισμοῦ, οὔτε ἡ οὐσία τῆς ἀκριβοῦς προσδιορισμοῦ¹³. Οὐσία τῆς Ἐκκλησίας εἶναι αὐτὸς ὁ Ἰδιος ὁ Χριστός, ὁ σαρκωθεὶς Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ, εἶναι ἡ παρουσία καὶ ἐνέργεια ἐν αὐτῇ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, εἶναι τὸ γεγονός ὅτι ἀποτελεῖ φανέρωση τῆς Βασιλείας τῶν οὐρανῶν ἐπὶ τῆς γῆς. Ποιὸς ὅμως μπορεί νὰ ὀρίσει καὶ νὰ προσδιορίσει μὲ ἀκρίβεια τὸν Χριστό, ποιὸς μπορεί νὰ ὀρίσει καὶ νὰ προσδιορίσει μὲ ἀκρίβεια τὴν παρουσία καὶ ἐνέργεια τοῦ Ἁγίου Πνεύματος; Ἡ Βασιλεία τῶν οὐρανῶν φανερῶνεται στὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας ὡς πληρότητα τῆς ζωῆς ἐν τῷ Χριστῷ, ἐν τῷ Θεῷ. Αὐτὴ ὅμως ἡ πληρότητα τῆς ζωῆς, ἡ ὁποία βιοῦται στὰ μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας, βιοῦται ἀπὸ τοὺς πιστοὺς μόνον «ἐκ μέρους» καὶ τοῦτο διότι ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ βιώσει στὴν τελειότητά τῆς καὶ μὲ πλήρη ἐπίγνωση τὴν ἀποκαλυπτομένη πληρότητα τῆς ζωῆς, ὅσο εὐρίσκεται ἐγκλωβισμένος στὰ δεδομένα τοῦ κόσμου τούτου, ὅσο ὑπόκειται στὴ φθορὰ καὶ τὸν θάνατο. Μόνο σὲ σπάνιες στιγμὲς στὴ ζωὴ τῶν ἁγίων ἡ θέωση γίνεται πραγματικότητα. Ἡ πληρότητα τῆς ζωῆς φανερῶνεται στὸν μεγαλύτερο δυνατὸ βαθμὸ στὸ πλαίσιο τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας στὴ ζωὴ ἐνὸς συγκεκριμένου προσώπου, ὡς μετοχὴ στὴν ἄκτιστη δόξα τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ. Ἡ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας εἶναι μιὰ διαρκῆς κίνηση πρὸς τὸν Θεό, εἶναι ἡ διαρκῆς κίνηση τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου πρὸς τὸν Θεό, ἡ ὁποία κορυφώνεται στὰ μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας καὶ στὶς θεοπτικὰς ἐμπειρίας τῶν ἁγίων. Πρόκειται γιὰ τὶς στιγμὲς ἐκείνες κατὰ τὶς ὁποῖες ἡ κοινωνία τοῦ ἀκτίστου Θεοῦ μὲ τὴ δημιουργία (αὐτὴ καθ' αὐτὴν ἡ Ἐκκλησία δηλαδὴ), φανερῶνεται στὸν ὕψιστο δυνατὸ

& Ruprecht, Göttingen 1962, σ. 296). Εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ ὀρθόδοξη περὶ Ἐκκλησίας διδασκαλία εἶναι πρῶτιστα ἔκφραση τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐμπειρίας τῶν πιστῶν καὶ ποτὲ θεωρητικοὶ συλλογισμοί. Στὴν Ἐκκλησία ὡς κοινωνία τοῦ Θεοῦ μὲ τὴ δημιουργία μετέχει ὁ πιστὸς διὰ τῆς μετοχῆς του στὴ ζωὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητος, τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας, τῆς ἐνορίας. Ἡ Ἐκκλησία δὲν ὀρίζεται, ἀλλὰ μετέχεται.

13. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης, ἀκολουθώντας τὸν Ἁπ. Παῦλο (Εφ. 5,32), χαρακτηρίζει τὴν Ἐκκλησία «μέγα μυστήριον» (Ἐξήγησις τοῦ Ἄσματος τῶν Ἀσμάτων, Λόγ. δ', Jaeger VI 108, 15, PG 44, 836D) καὶ τονίζει ὅτι δὲν μπορεί νὰ κατανοηθεῖ μὲ τὶς δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ μόνον μὲ τὴ Χάρη καὶ τὴν «ἐκ τῆς ἄνωθεν συμμαχίας» δύναμη (Αὐτόθι, Λόγος γ', Jaeger VI 260, 18, PG 44, 952D). Βλ. σχετικῶς Κ. Β. Σκουτέρης, *Ἡ Ἐκκλησιολογία τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης*, Ἀθῆνα 1969, σ. 66.

βαθμὸ ὡς μετοχὴ στὴ ζωὴ τῆς Ἁγίας Τριάδος, ὡς μετοχὴ στὴν ἐρχομένη Βασιλεία τῶν οὐρανῶν, ἢ ὅποια ὅμως εἶναι ἤδη παρούσα στὴν ἱστορία τοῦ κόσμου τούτου. Ἡ Ἐκκλησία εἶναι κατ' οὐσίαν αὐτὸ ποὺ θὰ εἶναι στὰ ἔσχατα¹⁴, ὡς ἀνακεφαλαίωση τῶν πάντων ἐν Χριστῷ καὶ ὑποταγὴ τους στὸν Θεὸ Πατέρα, «ἵνα ἧ ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πασίν»¹⁵. Δὲν εἶναι τοῦ παρόντος, ἀλλὰ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. Ἀποτελεῖ πραγματικὴ εἰκόνα τῆς Βασιλείας τῶν οὐρανῶν, φανέρωση δηλαδὴ καὶ παρουσία τῆς μέσα στὴν Ἱστορία.

Ἡ Ἐκκλησία εἶναι τὸ προαιώνιο σχέδιο τοῦ Θεοῦ γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου, «τὸ μυστήριον τὸ ἀποκεκρυμμένον ἀπὸ τῶν αἰώνων καὶ ἀπὸ τῶν γενεῶν»¹⁶. Πάνω δὲ σὲ αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἀλήθεια στηρίζεται ἡ πατερικὴ διδασκαλία περὶ προϋπάρξεως τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ Ἐκκλησία προϋπήρχε στὴ βουλή καὶ τὴν πρόθεση τοῦ Θεοῦ, ἀποτελεῖ δὲ τὴν πρώτη καὶ προσφιλεστάτη κτίση καὶ δημιουργία Του¹⁷. Ἡ ἀρχὴ τῆς τοποθετεῖται πρὸ τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου καὶ πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἀνθρωπίνης Ἱστορίας· τοποθετεῖται στὴ δημιουργία τῶν οὐρανίων δυνάμεων, τῶν ἀγγέλων. Στὴν πρώτη φάση τῆς ὑπάρξεώς τῆς ἀποτελοῦσε κοινωνία τοῦ Θεοῦ μὲ τοὺς ἁγίους ἀγγέλους. Οἱ εὐσεβεῖς καὶ δίκαιοι τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης συνιστοῦσαν μιὰ δεύτερη φάση τῆς ὑπάρξεως τῆς Ἐκκλησίας¹⁸. Ἀποτελοῦσαν προπαρασκευαστικὸ στάδιο τῆς φανερώσεως τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῷ κόσμῳ ὡς Σώματος τοῦ Χριστοῦ καὶ ὡς κοινωνίας τῶν ἁγίων, ποὺ συνετελέσθη μὲ τὸ ἀπολυτρωτικὸ ἔργο

14. "... her true citizenship is in heaven and her identity is not drawn from history but from the eschata: she is what she will be" (J. Zizioulas, "The Mystery of the Church in Orthodox Tradition", *One in Christ. A catholic ecumenical review*, τ. 24 (1988), σ. 300).

15. *Α΄ Κορ.* 15, 28.

16. *Κολ.* 1, 26.

17. Βλ. σχετικῶς Ἰω. Καρμίρης, *Ὁρθόδοξος Ἐκκλησιολογία*, σ. 19 κ.έ., ὅπου καὶ πληθώρα βιβλικῶν καὶ πατερικῶν μαρτυριῶν. Ἀξίζει νὰ ἀναφερθεῖ ἐν προκειμένῳ ἡ φράση τοῦ *Ποιμένος* τοῦ Ἐρμᾶ, συμφώνως πρὸς τὴν ὅποια ἡ Ἐκκλησία: «πάντων πρώτη ἐκτίσθη διὰ τοῦτο πρεσβυτέρα, καὶ διὰ ταύτην ὁ κόσμος κατηρτίσθη» (*Ὁρασις β΄* IV 1, ΒΕΠΕΣ 3, 42). Πρβλ. *Ἐφ.* 1, 4 καὶ 3, 9.

18. Ἀναφερόμενος στοὺς ἀληθεῖς πατέρες καὶ προπάτορες τῆς Θεοτόκου, ὁ ἅγιος Γρηγόριος Παλαμᾶς, σὲ ὁμιλία του τὴν Κυριακὴ τῶν Προπατόρων, τονίζει τὰ ἑξῆς: «Οἵτινες πατέρες καὶ προπάτορες οὐδὲ ἐξεβλήθησαν τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας· ἐορτάζονται γὰρ παρ' ἡμῶν σήμερον ὡς μέρος ὄντες τοῦ τῶν ἁγίων πληρώματος» (*Ὁμιλία ΝΕ΄* 2, ΕΠΕ 11, 378).

τοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν κάθοδο τοῦ Ἁγίου Πνεύματος κατὰ τὴν ἡμέρα τῆς Πεντηκοστῆς. Ἐκτοτε παραμένει ἡ Ἐκκλησία ἐν τῷ κόσμῳ ὡς ἱστορική κοινότητα, πρῶτιστα ὅμως ὡς ἡ ἀγιαστική ὁδὸς τῶν μυστηρίων καὶ τῶν ἀρετῶν, ὡς ἡ ὁδὸς τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας, ὡς ἡ διαρκῆς κίνησις τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου πρὸς τὸν Θεό.

Ἡ Οἰκονομία τοῦ Θεοῦ εἶναι τριαδική Οἰκονομία, εἶναι ἡ Οἰκονομία τῆς Ἁγίας Τριάδος. Ἡ δημιουργία τοῦ κόσμου, ἡ συντήρησις καὶ διακυβέρνησις του ἀλλὰ καὶ ἡ σωτηρία του εἶναι ἔργο τῆς Ἁγίας Τριάδος. Ἡ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ εἶναι κοινὴ ἐνέργεια τῶν τριῶν Προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος. Ὁ Θεὸς Πατὴρ ἐνεργεῖ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι¹⁹. Κατὰ συνέπειαν, καὶ ἡ Ἐκκλησία συνδέεται ἄμεσα μὲ τὴν ζωὴν τῆς Ἁγίας Τριάδος. Ὡς κοινωνία Θεοῦ καὶ δημιουργίας εἶναι ἀκριβῶς ἡ συνάντησις καὶ ἡ ἀποκατάστασις τῆς ἐνότητος τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου μὲ τὴν Ἁγία Τριάδα, μὲ τὸν Τριαδικὸν Θεόν²⁰. Ἡ Ἐκκλησία εἶναι δημιουργία τῆς τριαδικῆς ἀγάπης γιὰ τὴν σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου, γι' αὐτὸ καὶ ὅλη ἡ ζωὴ τῆς πραγματώνεται στὸ ὄνομα τῆς Ἁγίας Τριάδος. Τὸ Βάπτισμα τελεῖται στὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἡ θεία Λειτουργία, κατὰ τὴν ὁποία τελεῖται τὸ μέγα Μυστήριον τῆς θ. Εὐχαριστίας, ἀρχίζει μὲ τὴν εὐλογία τῆς Βασιλείας τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἀλλὰ καὶ γενικῶς κάθε προσευχὴ τῆς Ἐκκλησίας, κατ' ἴδιαν ἢ στὴν κοινὴ σύναξιν, ἀρχίζει στὸ ὄνομα τῆς Ἁγίας Τριάδος καὶ πραγματικὰ χρωματίζεται ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους ἀπὸ τὴν δοξολογία τῆς Ἁγίας Τριάδος καὶ τῆς τριαδικῆς Οἰκονομίας.

Ἡ σωτηρία ὡστόσο τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου πραγματοποιεῖται κατ' ἐξοχὴν ἐν Χριστῷ, μὲ τὴν ἐν σαρκὶ Οἰκονομίαν τοῦ Θεοῦ Λόγου. Τὸ ὅλο μῆνυμα τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐπικεντρώνεται, κατὰ ταῦτα, στὸ μυστήριον τῆς Σαρκώσεως τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ. Πρόκειται γιὰ τὸ κορυφαῖο γεγονός τῆς ἱστορίας τοῦ κόσμου, ποὺ τὴν χωρίζει στὰ

19. «Ὁ γὰρ Πατὴρ διὰ τοῦ Λόγου ἐν Πνεύματι ἁγίῳ τὰ πάντα ποιεῖ» (Μεγάλου Ἀθανασίου, Πρὸς Σεραπίωνα 1, 28, PG 26, 599A).

20. «Ἡ Ἁγία Τριάς εἶναι ἡ ὑπερτάτη τῆς Ἐκκλησίας ἀρχή, ἡ κυβερνώσα καὶ καθοδηγοῦσα καὶ ζωοποιοῦσα αὐτήν. Ἡ οὐσία καὶ ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ κέντρον τῶν πάντων ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ εἶναι ὁ ἐν Τριάδι Θεός» (Κ. Β. Σκουτέρης, Ἡ Ἐκκλησιολογία τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης, σ. 184).

δύο: στήν πρό Χριστοῦ καί στή μετὰ Χριστόν ἐποχή. Ἡ Σάρκωση τοῦ Θεοῦ Λόγου ἀποτελεῖ τήν κατ' ἐξοχήν εἴσοδο τοῦ Θεοῦ στήν ἱστορία τοῦ κόσμου γιά τή σωτηρία του. Ἀποτελεῖ τὸ ἀποκορύφωμα καί τὸ ἐπίκεντρο τῆς Ἀποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ. Ὁ Υἱὸς καί Λόγος τοῦ Θεοῦ προσλαμβάνει ἐν Ἐαυτῷ, στή θεία ὑπόστασή Του, τήν ἀνθρωπίνη φύση καί καθίσταται Θεάνθρωπος. Διὰ τοῦ καθόλου ἀπολυτρωτικοῦ Του ἔργου καί κυρίως διὰ τῆς Σταυρώσεως καί τῆς Ἀναστάσεώς Του νικᾶται ἡ φθορὰ καί ὁ θάνατος, ἡ ἁμαρτία, ὁ κοσμοκράτωρ τοῦ αἰῶνος τούτου διάβολος. Ἡ σωτηρία πλέον εἶναι δεδομένη ἐν Χριστῷ καί καλοῦνται ὅλοι οἱ ἄνθρωποι νὰ καταστοῦν μέτοχοι αὐτῆς τῆς σωτηρίας διὰ τῆς συσσωματώσεώς τους στὸ Σῶμα τοῦ Χριστοῦ, δηλαδή στήν Ἐκκλησία. Τὸ ἅπαξ πραγματοποιηθὲν ἀπολυτρωτικὸ ἔργο τοῦ Χριστοῦ συνεχίζεται μέσα στήν πίστη καί τὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας ὡς ἱστορικῆς πλέον κοινότητος καί κάθε ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ γίνῃ μέτοχος τοῦ μυστηρίου τῆς Σαρκώσεως, μέτοχος τοῦ ἀπολυτρωτικοῦ ἔργου τοῦ Χριστοῦ, μετέχοντας σὲ αὐτὴ τὴν πίστη καί ζωὴ.

Ἡ Σάρκωση τοῦ Θεοῦ Λόγου ἀποτελεῖ τὴ βάση τῆς ἱστορικότητος τῆς Ἐκκλησίας²¹. Ἡ Ἐκκλησία δὲν εἶναι πλέον μόνο «τὸ μυστήριον τὸ ἀποκεκρυμμένον ἀπὸ τῶν αἰώνων καί ἀπὸ τῶν γενεῶν», ἀλλὰ εἶναι τὸ μυστήριον τὸ ὁποῖον «νῦν δὲ ἐφανερώθη τοῖς ἀγίοις αὐτοῦ»²². Ἡ Ἐκκλησία εἶναι πλέον ἀποκεκαλυμμένη ὁδὸς σωτηρίας, συγκεκριμένη πίστη καί ζωὴ. Εἶναι τὸ Σῶμα τοῦ Χριστοῦ, τὸ ὁποῖο φανερώνεται στήν πίστη καί τὴν καθόλου ζωὴ τῆς ἐπιγείου Ἐκκλησίας, ἀλλὰ πρωτίστως στήν τέλεση τοῦ Μυστηρίου τῆς Εὐχαριστίας, μὲ τὸ ὁποῖο συνδέεται σαφῶς ἡ κατανόηση τῆς Ἐκκλησίας ὡς Σώματος Χριστοῦ²³. Ὅλοι οἱ πιστοὶ ὡς μέλη ἐνὸς Σώματος καθίστανται ἓνα ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ διὰ τῆς κοινῆς πίστεως καί ζωῆς καί κυρίως διὰ τῆς ἀπὸ κοινοῦ μετοχῆς στὸ ποτήριον τῆς Εὐχαριστίας. Ἐπομένως, ἡ ἐκκλησιολογία ὄχι μόνο

21. «Ὀνομάζων τὴν Ἐκκλησίαν σῶμα Χριστοῦ (Ἐφ. 1, 23, Κολ. 1, 24), ὁ ἅγιος Ἀπόστολος συνδέει τὸ εἶναι τῆς μετὰ τὸ μυστήριον τῆς σαρκώσεως τοῦ Θεοῦ Λόγου, καί δεικνύει ὅτι ἡ ζωὴ καί ἀναλλοίωτος βᾶσις τῆς ἱστορικότητος τῆς Ἐκκλησίας ἔγκειται ἀκριβῶς εἰς τὸ ὅτι ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο» (Ι. Πόποβιτς, *Ἄνθρωπος καί Θεάνθρωπος*, σ. 119).

22. Κολ. 1, 26.

23. Τοῦτο φαίνεται σαφῶς στήν *Α΄ πρὸς Κορινθίους* ἐπιστολὴ τοῦ Ἀπ. Παύλου, ὅπου τονίζεται ὅτι «εἷς ἄρτος, ἐν σῶμα οἱ πολλοὶ ἐσμέν· οἱ γὰρ πάντες ἐκ τοῦ ἐνὸς ἄρτου μετέχομεν» (10, 17).

συνδέεται με τὴ Χριστολογία, ἀλλὰ ἔχει σαφῶς χριστοκεντρικὸ χαρακτήρα. Καὶ ὁ λόγος εἶναι προφανής: ἡ Ἐκκλησία εἶναι τὸ Σῶμα τοῦ Χριστοῦ καὶ ὄχι τοῦ Πατρὸς ἢ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἀφοῦ ἀποτελεῖ κατ' οὐσίαν τὴ συνέχεια τοῦ ἐπὶ τῆς γῆς ἀπολυτρωτικοῦ ἔργου τοῦ Χριστοῦ καὶ εἶναι «τὸ πλήρωμα τοῦ τὰ πάντα ἐν πᾶσι πληρουμένου»²⁴, δηλαδὴ τὸ συμπλήρωμα καὶ ἡ πληρότητα τοῦ σαρκωθέντος Λόγου τοῦ Θεοῦ. Εἶναι, ὅπως τονίζει ὁ π. Γεώργιος Φλωρόφσκυ, ὁ ἴδιος ὁ Χριστὸς στὴν εὐρεία πληρότητά Του²⁵, με ἐνσωματωμένη δηλαδὴ σὲ Αὐτὸν τὴν ἀνθρωπότητα διὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, τὸ Ὅποῖον ὀλοκληρώνει τὸ ἀπολυτρωτικὸ ἔργο τοῦ Χριστοῦ, καθιστώντας μετόχους του τοὺς ἀνθρώπους. Μακρυνὰ ἀπὸ κάθε κίνδυνο ἐνὸς χριστομονισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἀγνοεῖ οὐσιαστικὰ τὴν ἐνότητα τῆς τριαδικῆς ἐνεργείας καὶ τὴν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ παρουσία καὶ ἐνέργεια τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, μποροῦμε νὰ κάνουμε λόγο γιὰ μία χριστοκεντρικὴ ὄντολογία τῆς Ἐκκλησίας ὡς Σώματος Χριστοῦ, τὴν ὁποία δὲν μπορεῖ με κανέναν τρόπο νὰ ἐγκαταλείψει ἡ ὀρθόδοξη θεολογία χωρὶς νὰ ἀρνηθεῖ ταυτοχρόνως τὴν ἰδιαίτερη ταυτότητα τῆς Ὀρθοδοξίας²⁶. Ἡ προτίμηση τῶν ἐκκλησιαστικῶν πατέρων στὴν ἐννοια τοῦ Σώματος τοῦ Χριστοῦ εἶναι πρὸς τοῦτο ἐνδεικτικῆ.

Ἡ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας ὡς ἱστορικῆς κοινότητος ἀρχίζει τὴν ἡμέρα τῆς Πεντηκοστῆς. Πρὶν ἀπὸ τὴν ἡμέρα αὐτὴ δὲν ὑφίσταται ἀκόμη ἡ

24. Ἐφ. 1, 23.

25. Γ. Φλωρόφσκυ, Ἔργα 1: Ἁγία Γραφή, Ἐκκλησία, Παράδοσις, μετάφρ. Δ. Γ. Τσάμης, ἐκδ. Π. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 1991², σ. 88. Πρβλ. Δ. Στανιλοάε, Ὁ Θεός, ὁ κόσμος καὶ ὁ ἄνθρωπος. Εἰσαγωγή στὴν Ὀρθόδοξη Δογματικὴ Θεολογία, μετάφρ. π. Κωνσταντίνος Coman, Γιώργος Παπαευθυμίου, ἐκδ. Ἄρμος, Ἀθήνα 1990, σ. 79: «Ἡ Ἐκκλησία εἶναι ὁ διάλογος τοῦ Θεοῦ με τοὺς πιστοὺς διὰ τοῦ Χριστοῦ ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι ... Ἡ Ἐκκλησία εἶναι ὁ Χριστὸς ἐνωμένος “ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι” με ὅσους πιστεύουν ... Ἡ Ἐκκλησία εἶναι ὁ Χριστὸς ὡς συνολικὴ Ἀποκάλυψη ποὺ συνεχίζει τὸ ἔργο Του».

26. D. Papandreou, „Die Frage nach den Grenzen der Kirche im heutigen ökumenischen Dialog“, σ. 30. Πρβλ. ὁ ἴδιος, „Orth. Ekklesiologie“, *Evangelisches Kirchenlexikon. Internationale theologische Enzyklopädie*, τόμ. Β', Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1989³, στ. 1067-1069. Φοβούμενος ἀναίρεση αὐτῆς τῆς χριστοκεντρικῆς ὄντολογίας ὁ Γ. Φλωρόφσκυ, ὑπεστήριξε, ὑπερβάλλοντας ἴσως σὲ κάποιον βαθμὸ, ὅτι «ἡ Ἐκκλησιολογία, κατὰ τὴν Ὀρθόδοξον ἄποψιν, εἶναι οὐσιώδεις τμῆμα τῆς Χριστολογίας» (Τὸ Σῶμα τοῦ ζῶντος Χριστοῦ, σ. 119).

Ἐκκλησία ὡς ἱστορικὴ κοινότητα, παρ' ὅτι ὑπάρχει ἤδη ὁ κύκλος τῶν μαθητῶν τοῦ Ἰησοῦ, γιὰτι «οὕτω ... ἦν Πνεῦμα Ἅγιον»²⁷. Τὴν ἔλευση τοῦ Ἁγίου Πνεύματος στοὺς μαθητὲς ὑπεσχέθη ὁ Κύριος πρὶν ἀπὸ τὸ πάθος. «Συμφέρει ὑμῖν ἵνα ἐγὼ ἀπέλθω. ἐὰν γὰρ μὴ ἀπέλθω, ὁ παράκλητος οὐκ ἐλεύσεται πρὸς ὑμᾶς. ἐὰν δὲ πορευθῶ, πέμψω αὐτὸν πρὸς ὑμᾶς»²⁸. Ἡ ἔλευση αὐτῆ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἡ κάθοδος Του «ἐφ' ἓνα ἕκαστον» τῶν μαθητῶν²⁹ πραγματοποιεῖται τὴν ἡμέρα τῆς Πεντηκοστῆς, ὅταν «ἦσαν πάντες ὁμοῦ ἐπὶ τὸ αὐτό»³⁰. Ἡ Ἐκκλησία παραμένει ἔκτοτε μιὰ διαρκῆς Πεντηκοστή, ἡ διαρκῆς παρουσία καὶ ἐνέργεια τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, τὸ Ὅποιο ὁδηγεῖ τὴν Ἐκκλησία «εἰς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν»³¹. Ὅλη ἡ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας κατευθύνεται ἀπὸ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα, χωρὶς τὴν ἐνέργεια τοῦ Ὅποιου οὔτε μυστήρια τελοῦνται οὔτε ἡ πίστη διαφυλάσσεται ἀκέραιη καὶ καθίσταται τρόπος ζωῆς ἐν Χριστῷ, ὁδὸς ἀληθοῦς γνώσεως καὶ θεωρίας τοῦ Θεοῦ, οὔτε ὁ ἁγιασμὸς τῶν πιστῶν εἶναι δυνατός³². Τὸ Ἅγιο Πνεῦμα εἶναι, θὰ ἔλεγε κάποιος, ἡ ψυχὴ τῆς Ἐκκλησίας, ἀφοῦ Αὐτὸ ζωοποιεῖ τὸ Σῶμα τοῦ Χριστοῦ, καθιστώντας δυνατὴ τὴν ἐνότητα Χριστοῦ καὶ πιστῶν, τὴν ἐνότητα τῆς Κεφαλῆς μὲ τὰ μέλη τοῦ Σώματος. Τὸ Ἅγιο Πνεῦμα οἰκοδομεῖ τὸ Σῶμα τῆς Ἐκκλησίας, καθιστώντας τοὺς πιστοὺς μετόχους τῆς ἀκτίστου χάριτός Του καὶ διανεμόντας σὲ αὐτοὺς τὰ ποικίλα χαρίσματά Του.

27. Ἰω. 7, 39.

28. Ἰω. 16, 7.

29. Πράξ. 2, 3.

30. Πράξ. 2, 1.

31. Ἰω. 16, 13.

32. «Πάντα χορηγεῖ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· βρῦει προφητείας, ἱερέας τελειοῖ, ἀγραμμάτους σοφίαν ἐδίδαξεν, ἀλιεῖς θεολόγους ἀνέδειξεν, ὅλον συγκροτεῖ τὸν θεσμόν τῆς Ἐκκλησίας» (Στιχηρὸ ἰδιόμελο τοῦ Μεγάλου Ἐσπερινοῦ τῆς Κυριακῆς τῆς Πεντηκοστῆς).

SUMMARY

The Church as the mystery, *“which has been hidden from all times and generations, but has now been revealed to the faithful”* (Col. 1, 26)

By Fr. Michael Voskos

To speak about the Church is something that contains many difficulties because of the danger of scholasticism or relativism. In the New Testament and in the texts of the Church Fathers, the Church was never understood as something abstract, but always as a specific historical community. At the same time, the Church was understood as a mystery, which is not limited to any historical community. These two aspects cannot be divided. An important attribute of Orthodox Ecclesiology is that the Church cannot be defined and in the Orthodox tradition we don't find any definitions of the Church.

As communion between God and creation, the Church is where restoration takes place, unifying mankind and the whole world with the Triune God. The Church is an image of the Holy Trinity.

The incarnation of the Son of God is the basis of the historical authenticity of the Church. This is why in Orthodox Theology the Church is mostly understood as being the Body of Christ. Orthodox Ecclesiology is not only related with Christology, but has a Christocentric nature.

The life of the Church as a historical community has its beginning on the day of Pentecost. From that moment, the Church is a continuing Pentecost, manifesting the continued presence and action of the Holy Spirit.